ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՎՈՒՄ ԵՆ ԱՎԵՐՎԱԾ ԳՅՈՒՂԵՐԸ

ՎԱՂՈՒՀԱՍԸ ՀԱՌՆՈՒՄ Է ՄՈԽԻՐՆԵՐԻՑ

Վաղուհաս. Հայկական Խարին: Պաշտպանվել էր մինչեւ արյան վերջին կաթիլը, արյունով էլ ազատագրվել:

Ինչպիսի՞ն տեսա ես գյուղը 1993-ին, նախքան վերականգնումն սկսելը:

Գնում եմ Դրմբոն-Գետավան ավտոճանապարհով, դիպում ճամփեզրերի վառված զրահամեքենաների կմախքները: Ճանապարհի անտառածածկ ձորերում ու բլուրներին ես կյանքի նշույլներ էի որոնում: Չէին երեւում ո՛չ մարդ, ո՛չ ավտոմեքենա: Երբ հաղթահարեցի վերջին բարձունքը, ճանապարհի աջ կողմում տեսա ավերված գերեզմանոցը, ջարդոտված խաչերը, իսկ հարեւանությամբ մի միայնակ տրակտոր գյուղի ազատագրումից հետո առաջին հերկն էր կատարում: Ներքեւում փռված էր Վաղուհասը: Թշնամին տներն ավերել ու վառել էր, տանիքները քանդել-տարել, իսկ թիթեղյա տանիքները՝ վառել: Եվ ահա մարդիկ, ճաշակած զաղթի դառնությունները, եկել, ապաստանել են հարազատ... ավերակներում:

Գյուղի միակ հավաքատեղին ակումբի բակն էր, օգնության միակ հույսը՝ Հայաստանի «Մարտունի-շին» տրեստի շինարարները, որոնք առաջին օրերին բնակիչների նման գիշերում էին բաց երկնքի տակ: Հետո նրանք վերականգնեցին ակումբը, համբակայարան ւսպարծրին եւ ձեռնատու եղան գռհված մարդիկների տների վերականգնմանը: Շինարարները եւ կոյող մարդիկների նման կառավոր են եկել:

-Սկզբից էլ մասնակցել եմ Ղարաբաղյան շարժմանը,- ասում է շինարար Չարզանդ Աղիխանյանը,- ընտանեկան պատճառներով չեմ կարողացել մասնակցել պատերազմին, որաշեցի շինարարությունն օգնելով իմ պարտքը կատարել Ղարաբաղում: 1993-ի հունիսի 12-ից ջոկատով տեղափոխվեցինք Վաղուհաս: Մեզ ընդունեցին շատ սիրալիր: Գյուղում ոչ մի տուն չկար, բոլորն ավերված ու վառված էին:

-Ինչո՞վ էր այն արժանացել «հատուկ վերաբերմունքի»:

-Վաղուհասը լրիվ վառել են, որովհետեւ այն Քարվաճառի եւ Մարտակերտի շրջանների որոշիչ կետն է, այստեղ էր վճռվում շրջանի բախտը,- ասում է գյուղխորհրդի նախագահ Նիկոլայ Բոչարյանը:

Թուրքերը գյուղն այնպես ավերել ու վառել են, որ այնտեղ այլեւս ոչ մի հայ չբնակվի,- շարունակում է Ն. Բոչարյանը,- բայց մենք, ինչպես տեսնում եք, վերադարձել ենք, մեր որդիների ու ողջ ունեցվածքի կորստի ցավը մեր սրտում, սկսել վերակառուցել այն՝ որպես պատասխան թուրք եղավակների:

-Այդ թասի մեջ մենք չշփոթվեցինք,- մեր վերջին զրույցի ժամանակ ասաց «Մարտունիշին» տրեստի դատարի ձեռնարկության գլխավոր ինժեներ Ավետիք Ավետիսյանը,- հատուկ ծրագիր ունեինք, նախ կառուցել գռհված ու վիրավոր ազատամարտիկների տները, հատարակական շենքերը, ապա օգնել մյուս գյուղացիներին՝ վերականգնելու իրենց տները:

-Գրեթե երկու տարի այստեղ եք,- հարցնում եմ ես,- հիմա 1994-ի աշունն է, ի՞նչ եք կառուցել:

-Անցած տարի մինչեւ աշուն վերականգնել ենք 46 տուն,- շարունակում է գլխավոր ինժեները,- ձմռանը աշխատել հնարավոր չէր, գնացել ենք տներ, վերադարձել այս տարվա մայիսի 1-ին: Հիմա այստեղ աշխատում է շինարարական չորս բրիգադ, վերականգնել ենք եւս 40 տուն, պայմանները որոշ չափով բարելավվել են, մտադիր ենք ձմռանը եւս աշխատել:

Հայաստանից ուղարկում են միայն ցեմենտ ու վառելիք, իսկ հիմնական շինանյութերը մենք ենք հայթայթում: Աշխողեկներ Արթուր Գույոյանը, Լեռնոնտ Մնացականյանը եւ Ավետիք Ալեյանը շաբաթը մեկ-երկու անգամ բեռնատար մեքենաներով, հատուկ խմբով 50-60 կմ հեռավորությունից շինանյութ են տեղափոխում:

Ավերված գյուղը վերստին հայրենիք դարձնելու համար միայն վերականգնելը քիչ է, պետք է հաւրությունը պալ նաեւ ավանդական ծեսերին: Տխուր ծեսերը չեն մոռացվել, գերեզմաններից ու տներից միշտ ողբի ձայն է լսվում, քանի որ զոհերն այնքան շատ են, որ գրեթե ամեն օր մեկի յոթը, քառասունքը, մահվան տարելիցը կամ ծննդյան օրն է նշվում: Եվ մարտունեցի շինարարները ոգեկոչեցին ուրախ ծեսերի փառախմբությունները: Դրանցից առաջինը Հայաստանի անկախության օրն էր՝ սեպտեմբերի 21-ը: Հոգնաբեկ աշխատանքից հետո վերակառուցված ակումբում սեղաններ շարեցին, դրեցին իրենց ընթրիքի ուտելիքներն ու սկսեցին հանգստարանից հանդիսությունը: Խավար, անձրեւոտ գիշեր էր, ու խավարի մեջ առկայծում էին մարտունեցի շինարարների վառած ճրագները: Շուրջը վառվանի թիթեռների պես հավաքվել էին գյուղացիները, շարերը՝ որդեկորույս մայրեր ու հայրեր, երիտասարդ այրիներ, որբեր: Վիրավոր կամ դիրքերից վերադարձած ազատամարտիկները միանում ու ձայնակցում են այս յուրահատուկ համույթի ոգեղեն երգերին՝ «Հայ քաջեր», «Ղարաբաղցին», «Արծիվ Անդրանիկ»:

Վերականգնվում է նաեւ կենցաղը: Վարչության նախագահ Վալերի Մանգասարյանն ասում էր, որ բռնագաղթի ժամանակ կարողացել են փրկել ունեցվածքի մի փոքր մասը: Վերադառնալուց հետո ձեռք են բերել 300 գլուխ խոշոր, 440 գլուխ մանր եղջերավոր անասուն, յոթ տրակտոր, երկու ավտոմեքենա, այլ գյուղգործիքներ ու պահեստամասեր, կատարել են 150 հեկտար աշնանացան: Նախագահը եւ գյուղացիները գոհ են այս տարվա բերքահավաքի արդյունքներից: Սակայն գործը դժվար է, աշխատուժը քիչ է, քանի որ գրեթե ողջ կարող ուժերը գտնվում են պաշտպանական դիրքերում:

Զրուցում եմ գյուղացիների հետ: Պարզվում է, որ նրանք ուշադիր հետեւում են քաղաքական անցուդարձին եւ լրջորեն անհանգստացած են «մեծ» կոչված համաձայնագրի դրույթներից:

-Ադրբեջանցիները մեր գյուղերի վրա հարձակվել են Քելբաջարի շրջանի տարածքից,- ասում է Վալերի Մանգասարյանը,- մենք արյուն ենք թափել, այդ շրջանը վնասազերծել, իսկ հիմա ԵԱՀԽ-ը, ՄԱԿ-ը առանց երաշխիքներ տալու մեր անվտանգության համար, ծրագրեր են մշակում այդ շրջանը նորից Ադրբեջանին հանձնելու համար, որտեղից, անկասկած, նոր հարձակումներ կլինեն:

Իրավացի է Վ. Մանգասարյանը: Երբ հարեւան շրջաններից ավերում էին Ղարաբաղը, կոտորում նրա հայ բնակչությանը, միջազգային կազմակերպություններն անտարբեր էին, իսկ հիմա իբր մարդասիրությունն են հանդես բերում, որոշումներ ընդունում այդ տարածքները, որ կրակակետեր էին, հանձնել Ադրբեջանին, նորից հարցականի տակ դնելով Լեռնային Ղարաբաղի գոյությունը:

Թող միջազգային կազմակերպություններն իրենց որոշումների նախագծերը մտորեն, իսկ Ղարաբաղում, հատկապես ամենաավերված Վաղուհասում, ոչ միայն նախագծերը վաղուց որոշումների են փոխվել, այլեւ իրագործվում են: Անցյալ տարի վերադարձած 650 գյուղացիներին այս տարի ավելացել է եւս 30 ընտանիք, որոնցից վեցը՝ զոհվածների:

Հողի արժեքը որոշելու համար դեռ պետք է պարզեն թափված արյան չափը, անհետ կորածների ճակատագրերը: Տասնյոթի աճյունները թաղված են գյուղում: Իմ ներկայությամբ այնտեղ նոր փոս փորեցին, որտեղ ամփոփվեցին այլ ռազմաճակատներում զոհված եւ ժամանակավորապես Ստեփանակերտում թաղված վեց ազատամարտիկների դիակները: Երբ «վերադառնում են» նաեւ զոհվածները, ավելորդ է խոսել գյուղի հետագա ճակատագրի մասին: Այդ արարողության ժամանակ ելույթ ունեցողները երդվեցին աչքի լույսի պես պաշտպանել այն հողը, որի համար թափվել է իրենց որդիների արյունը: Երդումները հաստատվեցին ավտոմատների կրակահերթերով: Գնդակների տարափը թրատում է ամպամած երկինքը, իսկ հեռու երկնակամարում ուրվագծված է Մռավի երկնամուխ լեռնաշղթան՝ Ղարաբաղի Արարատը, որ Արարատի նման էլ կիսել է Ղարաբաղը: Այս կողմում ազատագրված, վերընձյուղվող գյուղերն են, իսկ լեռնաշղթայի հյուսիսային կողմում դեռեւս գերված Գետաշենն է՝ Շահումյանի շրջանը:

ՄԱՎՐ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ